

УДК 37.016:003-028.31

**НІНА СТЕПАНЕНКО
СВІТЛАНА ОЛІЙНИК**

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ПОЕТИЧНІ ТВОРИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРАВОПИСНОЇ ПИЛЬНОСТІ У ПЕРШОКЛАСНИКІВ

У статті запропоновано систему навчальних правописних вправ з використанням поетичної творчості Т. Г. Шевченка.

***Ключові слова:** поетична творчість Т. Г. Шевченка, система правописних вправ, орфографічна і пунктуаційна пильність.*

Постановка проблеми. Пошук шляхів піднесення грамотності учнів завжди посідав важливе місце в системі шкільного навчання. Особливо гостро сприймається недостатній рівень правописної підготовки у наш час, коли вільне володіння мовою, зокрема вміння змістовно й грамотно висловлювати свої думки в усній і писемній формах, стає необхідною умовою формування соціально активної і духовно багаті особистості. Тому

не випадково в світлі вимог Національної доктрини розвитку освіти, державної національної програми «Освіта» («Україна XXI ст.»), Державного стандарту початкової загальної освіти (2011 р.), Концепції мовної освіти перед загальноосвітньою школою постають серйозні вимоги, серед яких однією з принципових є вироблення нових підходів до викладання рідної мови. Повною мірою це стосується і початкової школи, завдання якої, крім інших, є закласти у навчальній підготовці молодших школярів основу грамотного письма.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Здійснене нами дослідження спирається на ідеї, оцінені як фундаментальні в сучасній лінгводидактиці. Це – система роботи над орфографічними помилками (О. Біляєв); робота над орфоепією як один із засобів формування у молодших школярів орфографічної грамотності (М. Васьуленко); взаємозв'язок між орфоепією й орфографією української мови, шляхи формування правописної й вимовної грамотності учнів в умовах місцевого діалекту (Л. Симоненкова); удосконалення орфографічної грамотності старшокласників на основі вміння співвідносити орфограму з відповідним принципом українського правопису (Л. Райська); лінгводидактичні основи формування в учнів орфографічних умінь і навичок під час вивчення фонетики (О. Караман); система навчання української орфографії на заняттях із будови слова й словотвору в школах із російською мовою навчання (С. Яворська); система орфографічних вправ під час вивчення частин мови (О. Антончук); формування у молодших школярів орфографічних умінь і навичок на основі знань про фонетичну і графічну системи української мови (Н. Грона); формування орфографічної грамотності з української мови в російськомовних першокласників (Р. Черновол-Ткаченко).

Мета статті – запропонувати систему навчальних вправ із формування у першокласників навичок грамотного письма з використанням поетичних творів Т.Г. Шевченка.

Організація дослідження. Визначальним умінням, яке має бути сформоване на початковому етапі навчання мови, є орфографічна і пунктуаційна пильність: бачити в тексті особливості графічної форми слова, помічати пунктуаційні знаки у простих випадках, усвідомлювати їх роль у реченні, а також самостійно виправляти допущені помилки, зіставляючи написане зі зразком [6, с. 16]. Це уміння формується у процесі виконання першокласниками розробленої нами системи вправ, що ґрунтується на застосуванні поетичних творів Т.Г. Шевченка, якого справедливо вважають основоположником не тільки «дорослої» нової української літератури, а й літератури для дітей. Його творчість (поезії про дітей, матерів, пейзажна лірика) збагатила літературу для дітей ідеями народності й демократизму, досконалими художніми формами.

Немає жодного сумніву в тому, що вивчення геніального Шевченкового доробку може стати не тільки серйозним засобом формування світогляду учнів сучасної початкової школи, їх патріотичного, естетичного, морального становлення, а й готує молодших школярів до усвідомлення правописних дій як основи вироблення навичок орфографічної і пунктуаційної зіркості.

У доборі пропедевтичних вправ пропонуємо спиратися на відомі в методиці навчання молодших школярів види усних і письмових робіт, що використовуються в навчанні грамоти й орфографії.

Завдання полягало в тому, щоб вибрати з великого арсеналу вправ такі, які відповідають віковим особливостям дітей і змісту роботи в навчанні першокласників грамотно писати. Було визнано, що деякі пропонувані нами вправи доцільно вводити в навчальний процес на ігровій основі, як це рекомендується сучасною методикою навчання учнів початкових класів, зокрема шестирічних школярів. Зрозуміло, що залежить це від змісту вправи-завдання. Адже відомо, що залежно від навчальної мети, яку ставить перед собою вчитель, вправи поділяються на такі, що готують до виконання орфографічних чи пунктуаційних дій, і такі, які виконують допоміжну роль у розвитку навички грамотного письма. І це нами враховувалося. До перших з них ми визнали за доцільне і можливе віднести і застосувати на практиці вправи на орфоепічне

промовляння, звукові аналітико-синтетичні вправи, моделювання речень, складів, коректуру.

Вправи, покликані виконувати допоміжну роль, але безпосередньо пов'язані з виробленням навичок грамотного письма – це, перш за все: розвиток зорового сприймання як фактора довільного запам'ятовування графічних образів слів; розвиток уваги; розвиток пам'яті; збагачення активного словника учнів.

Робота над словом, словосполученням чи реченням починається з найбільш простого і доступного дітям – прочитати їх так, як вони записані, дотримуючись вимог орфоепічного промовляння. Перед учнем ставиться завдання – побачити те, що написано, і відтворити голосом, тобто координувати вміння бачити і промовити бачене. Це завдання надзвичайно важливе. Промовляння сприяє набуттю навичок уважно розглядати графічний образ слова, запам'ятовувати послідовність розміщення букв у слові й слів у словосполученні чи реченні. Тому першим етапом роботи над письмом за зразком, починаючи із запису складів, стає прочитування слів. Ця вимога є істотною передумовою запам'ятовування орфографічних образів слів. На це й націлене орфоепічне промовляння написаного.

Запам'ятовуванню орфографічного образу слів сприяє також повторне читання, яке можна застосовувати одразу ж після першого прочитання зразка. Якщо ж такий прийом не застосований, то повторно учні читатимуть його в процесі подальшої роботи. До нього діти звернуться ще раз, коли складатимуть моделі слів чи речень, а потім повторюватимуть їх, читаючи складами те, що будуть записувати. Отже, у процесі кількаразового промовляння слова, словосполучення чи речення зорова і мовленнєворухова пам'ять учнів фіксує орфографічне відтворення слів.

Природно, прочитування зразка має здійснюватися відповідно до орфоепічних норм. Для першокласників єдиною орфоепічною вимогою стає правильне артикулювання звуків української літературної мови. Спостереження свідчать, що, читаючи, діти досить часто припускаються неточності проговорювання звуків, хоч, здавалося б, цього не повинно бути, адже діти розмовляють щоденно українською мовою, оточення україномовне. Проте не можна не враховувати у навчанні рідної мови впливу діалектного оточення, який проявляється й у формуванні лексичного запасу дітей, і в набутті артикуляційної бази. Відомо, наприклад, що у слобожанських говірках, у багатьох говірках Полтавської області (а в експериментальних класах навчаються діти представників саме цих говорів) спостерігається, крім іншого, м'яка вимова звука [ч']. Узвичаєна учнями така вимова негативно позначається на освоєнні орфографії: вони пишуть і після ч замість и у словах типу читати, навіть ставлять ь, наприклад, у випадках цього. Це було засвідчено нами в процесі ознайомлення з орфографічною грамотністю учнів загальноосвітніх шкіл міста Полтави та Полтавської області.

Дослідження артикуляційної бази дітей дошкільного віку показало, що у переважній більшості молодші школярі не вмють артикулювати звук [ф]. Орфоепічне промовляння набуває особливої ваги насамперед у роботі над словами з такими звуками.

Усвідомленню сприяють орфоепічні вправи, які мають задовольнити відомий методичний постулат: «Навички грамотного письма неможливо формувати в учнів у відриві від навички вимови» [4, с. 219].

Практикувалися вправи не тільки на вимову ізольованого звука чи сполук звуків, а й на вимову їх у слові. Наприклад, щоб навчити дітей правильно вимовляти твердий [ч], пропонувалося робити це окремо і в сполученні з голосними: [а, о, у, е, и], а також у структурі слів: у кінці слова (ніч, річ), перед голосними [а, о, у, е, и] (час, чоловік, чути, чесний, читанка). Робота над вимовою цього звука продовжувалась і на уроці, на якому опрацьовувалося написання букви щ (Щ). Діти вправлялись у вимові звука [ч] у сполучі з [ш] у словах: дощ, кущ, щока, щука, щавель, пищик, щелепа.

Для вивчення кожного звука готувалися вправи-завдання. Так, використовується права на тверду вимову [р] у кінці слова. Учні за вчителем повторюють чистомовку:

ар, ар, ар – славний квітникар;
 ір, ір, ір – візьми перевірі;
 ур, ур, ур – високий мур;
 яр, яр, яр – відмінний кресляр;
 ар, ар, ар – цікавий буквар.

Завдання доповнити вірш словами, в яких [р] вимовляється твердо в кінці слова:

Утоптала стежечку

Через яр.

Через гору, серденько,

На базар (Т.Г. Шевченко)

Реве та стогне Дніпр широкий,

Сердитий вітер завива,

Додолу верби гне високі,

Горами хвилю підійма. (Т.Г. Шевченко)

Учням пропонуються загадки, на які вони за командою вчителя хором говорять відгадки:

Ні звір, ні птиця, а хвіст, як спиця (Комар); Дірок багато, а нема куди вилізти (Ятір).

Вивчається напам'ять одна із скоромовок на вимову [ж], [ч].

При цьому звертається увага на дзвінку вимову [ж] перед глухим [к]:

Жатка жваво жито жне,

Обережний жовтий жук

Жатку жнець не дожене.

З жита виліз на межу.

Жив собі дід Сажка,

На ньому була синя сермяжка,

На голові шапочка,

Під носом капочка,

На сермяжці латочка.

Чи хороша моя казочка?

(Народна творчість)

Ой, стрічечка до стрічечки,

Мережаю три нічечки,

Мережаю, вишиваю,

У неділю погуляю. (Т.Г. Шевченко)

У всіх випадках вправи супроводжуються зразковою вимовою вчителя, яку учні намагаються наслідувати.

Паралельно з орфоепічним промовлянням систематично застосовуються звуківі аналітико-синтетичні вправи, які є невід'ємним компонентом навчання дітей грамоти.

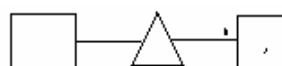
У навчанні дітей усвідомленому списуванню цілих речень важливо розвинути навичку усвідомити зміст фрази на основі розуміння кожного її слова. Розвитку такого уміння сприяють вправи на моделювання речень і слів. Йдеться про вміння учнів складати модель речення на тому етапі, коли вони освоюють «секрети» письма: кожне слово пишеться окремо одне від одного, маленькі слова слід писати окремо від великих слів, у кінці речення ставиться певний розділовий знак.

Моделювання речень як вид вправи вводиться з перших уроків списування речень. В експериментальних класах до будови моделі речення класоводи вдалися, працюючи над списуванням речення «Ми і мама».

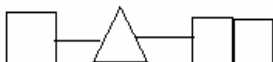
Оскільки це був урок ознайомлення дітей з вимогами осмисленого письма за зразком, на якому необхідно було продемонструвати і складові моделі, було вирішено запропонувати учням не спрощену модель типу:

а ускладнену на зразок:

Такий вигляд моделі речення дозволяє здійснювати на цих же зразках складове моделювання. Так, речення «Ми і мама» остаточно набуває такої форми моделі:

На цьому уроці лише ознайомилися з тим, що, перш ніж списати, необхідно зрозуміти зміст речення, уявити його складові частини, з яких складається речення.

У закріпленні цих вимог треба покладатися на подальшу роботу. Вона повинна стати одним із важливих чинників у підготовці першокласників до усвідомленого письма за зразком. Досягти цього можна за умови виконання послідовних операцій, які пізніше стануть для учня елементами алгоритму письма за зразком. Так, готуючись до списування речення «Над полем лелека», учні мають виконати низку підготовчих дій. У тому числі й моделювання речення.

Починається, звичайно, з прочитування речення. Вимоги до читання: дотримуватись пауз між словами, правильно наголошувати склади. Залежно від підготовки учнів, речення можна прочитати кілька разів. Варто запитати в учнів, чи знають вони птаха, якого називають лелекою (цей птах у говірках української мови іменується по-різному). Після цього складається модель речення.

Складання моделі речення – не кінцевий етап у роботі. Після складання моделі речення учні мають повторити його, спираючись на модель.

Наступний етап моделювання – робота над складовою моделлю речення. Вона здійснюється у такій послідовності:

- читається речення;
- визначається кількість слів у ньому;
- встановлюються склади у словах;
- записується складова модель речення;
- визначаються наголошені склади (як приклад, можна навести передачу речення

«У Оксани калина» за моделлю

вимовляються слова за складами.

Моделювання сприяє усвідомленню змісту речення, його будови, розвитку уваги. Кількаразове повторення речення з розбивкою на слова чи з виділенням складів допомагає запам'ятати орфографічний образ слів. У цьому – сенс такої роботи.

Під коректурними вправами розуміється порівняння правильного і неправильного графічного образу слів. Вправи цього типу можуть бути як на орфографічну, так і на семантичну коректуру. Матеріал для коректури може бути різний: склади, слова, речення. Враховуючи нестійкість уваги молодших школярів, не варто, як довів експеримент, спочатку давати завдання, що містять більше однієї помилки.

Першокласникам пропонуються такі завдання:

Завдання 1. Підкреслити склади, слова, записані до rischi.

Мам	Мам, мим, мем, мім, мам, мам, мим, мім;
На	Но, ни, ни, на, ан, ни, не, ні, на, на;
Марія	Мрія, Марія, марія, Марія, Марії, Марія;
верби	верби, верба, Верби, врби, верб, верби;
дзвінко	двінко, дзвінко, дзвіно, дзвінк, дзвінко.

Ця вправа може використовуватись на всіх уроках написання букв, відповідно до порядку їх розташування у Зошиті для письма. У нашому переліку подано зразки можливих варіантів. Кількість неправильно написаних складів може бути різною (залежно від підготовки учнів). Поєднання букв добирається до відповідних уроків, на яких опрацьовується буква. Виконання цього завдання може бути спрямоване на вироблення навички вимовляти сполуки приголосних із голосним [i].

Завдання 2. Порівнюючи слова і зразком, підкреслити правильно записані слова.

Зразок:

вітер	село	Дніпро
вітри	сило	дніпро
вітер	село	дніпра
вистер	село	Дніпро
Вітер	села	Дніпро
вітер	село	Дніпр
вітир	Села	дніпро

Завдання 3. Порівнюючи речення із зразком, знайдіть і виправте помилки.

Зразок.

Цю вправу вводили у другій чверті, коли першокласники опрацьовували матеріал Зошита № 2 з друкованою основою. Для аналізу пропонувалося, як правило, одне речення.

Перед виконанням класовод пояснював послідовність зіставлення. На дошці два записи:

№ 1	<i>Зразок</i>	№2
Садок вишневий коло хати...		Садок вешневий коло хати...

Порядок зіставлення такий:

- прочитайте речення зразка (№ 1);
- прочитайте речення під номером 2;
- чи немає пропущених слів;
- поділіть слова в обох реченнях на склади;
- читаючи кожне слово, спочатку першого речення, а потім другого, позначайте дужкою склади;
- порівняйте речення № 2 з реченням № 1, якщо знайдете помилку, виправте її.
- Отже, після здійснення перевірки запис повинен мати такий вигляд:

№ 1	<i>Зразок</i>	№ 2
Садок вишневий коло хати...		Садок вишневий коло хати...

Після цього вчитель пропонує виконати вправи на коректуру.

Наприклад. *Зразок.*

Вітер з гаєм розмовляє, Шепче з осокою, Пливе човен по Дунаю Один за водою. <i>(Т.Г. Шевченко)</i>	Вітер з гаєм росмовляє, Шепче зосокою, Пливе човен по дунаю Один заводою. <i>(Т.Г. Шевченко)</i>
--	--

І смеркає, і світає, День божий минає, І знову люд потомлений І все спочиває. <i>(Т.Г. Шевченко)</i>	І смиркає, і світає, Ден божий минає, І знову люди потомлений І все спочиває. <i>(Т.Г. Шевченко)</i>
--	--

Вправи на коректуру сприяють формуванню навички самоконтролю. Водночас вони розвивають увагу. Що ж до освоєння вимог осмисленого письма за зразком, то ці вправи сприяють запам'ятання таких кроків алгоритму, як поділ слів на склади, читання їх і виділення дужками.

У формуванні у першокласників правописної зірності важливо використовувати також вправи, покликані виконувати допоміжну роль, але які безпосередньо пов'язані з виробленням навичок грамотного письма.

Наприклад. **Завдання 1.** На дошці розміщено малюнки – ясна річ, припускаються різні варіанти. Подаємо один із зразків:

Верблюду, квітка, відро, замок, ручка, жабка, гриб.

Не варто на перших порах давати велику кількість малюнків. Можна почати з трьох-чотирьох.

– уважно розгляньте малюнки. Подивіться на них (15 секунд).

Учитель закриває дошку.

– Розкладіть картки, на яких написані назви предметів і істот, у такій послідовності, в якій вони були розміщені на дошці. (Учитель відкриває дошку). Порівняйте набори карток.

Якщо були учні, які помилилися у розміщенні карток, вправа повторюється з іншим набором (але меншою кількістю) карток з тим, щоб всі учні стали переможцями.

Картки з написом слів можна по-різному використовувати: для звуко-буквеного аналізу слів (квітка), для визначення наголосу (замок), для орфоепічного проговорювання (верблюд) тощо.

Завдання 2. На дошці записані речення або текст, наприклад:

Зацвіла в долині червона калина. (Т.Г. Шевченко)

Тече вода з-під явора яром на долину. (Т.Г. Шевченко)

Сонце заходить, гори чорніють,

Пташечка тихне, поле німіє. (Т.Г. Шевченко)

Шевченко – найславетніший поет України. Він співець неповторної природи.

Учитель читає речення чи текст. Потім їх читають діти. Можна використовувати мовчазне і голосне читання. Після цього дошка закривається. Учні роздають картки з реченням чи текстом, у яких пропущені слова. Дається завдання відновити текст. За кожне відновлене слово учень одержує 1 бал. Виграє той, хто набирає найбільшу кількість балів.

Розвиткові уваги, пам'яті сприяють також вправи, які будуються на основі сприйняття змісту речення. Однією з таких є вправа: з речень вибрати те, що відповідає малюнку, і записати.

Варіанти цієї вправи можуть бути різні. Вони зумовлюються рівнем освоєння учнями письма, метою, яку вчитель планує досягти на уроці. Відповідно до цього добираються слова і речення. Ось кілька варіантів:

(На малюнку зображено ставок і каченят, які ловлять ряску)

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина. (Т.Г. Шевченко)

Пишається калинонька,
Явор молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють. (Т.Г. Шевченко)

Тече вода із-за гаю
Та попід горою.
Хлюпочуться качаточка
Помеж осокою. (Т.Г. Шевченко)

(Малюнок із зображенням зоряного неба)

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
(Т.Г. Шевченко)

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє,

Радіють люди, що одпочинуть,
А я дивлюся... і серцем лину
В темний садочок на Україну.
(Т.Г. Шевченко)

Із-за гаю сонце сходить.
За гай і заходить.
По долині увечері
Козак смутний ходить.

(Т.Г. Шевченко)

Висновки. Отже, система різноманітних навчальних вправ, яка розроблена з використанням поетичних творів Кобзаря, не тільки готує першокласників до усвідомленого написання зразка, а й дає змогу маленьким українцям долучитися до неповторного Шевченкового слова. Прекрасна поезія, з якою знайомляться учні початкової школи, має потужний виховний потенціал, сприяє становленню особистості громадян незалежної України.

Кількість і характер вправ на кожному уроці визначаються залежно від рівня освоєння дітьми техніки читання, письма, загального розвитку. Проте на одному уроці можна і треба застосовувати різні вправи: орфоепічне проговорювання, вправу-гру, роботу з дисплеєм комп'ютера і завдання на увагу, моделювання речення і звуковий аналіз слова, коректуру і поділ слів на склади та ін. Використання системи навчальних правописних вправ сприяє формуванню у першокласників правописної пильності, тобто уваги до орфограми як основної одиниці орфографічно грамотного письма.

Список використаних джерел

1. Вашуленко М.С. Навчання грамоти в 1 класі: посібник для вчителя/ М.С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2001. – 176с.
2. Даценко О.А. Методика формування правописних навичок у першокласників: навчально-методичний посібник / О.А. Даценко, С.П. Олійник. – Полтава: ПДПУ, 2002.-96с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти. – К. : Початкова школа, 2011. – 32 с.
4. Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М.С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
5. Методика викладання української мови: Навч. посібник / За ред. С.І. Дорошенка. – К. : Вища школа, 1992. – С. 197-234.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – 392с.
7. Шевченко Т.Г. Твори: В 5-ти т. Т.1. – К.: Дніпро, 1984. – 351 с.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2014 р.

Степаненко Н.

Олійник С.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленко

ПОЭТИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ Т.Г. ШЕВЧЕНКО КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОПИСАТЕЛЬНОЙ БДИТЕЛЬНОСТИ У ПЕРВОКЛАССНИКОВ

В статті пропонується система учбових вправ по правопису з використанням поетичного творчства Т. Г. Шевченка.

Ключевые слова: поетическое творчество Т. Г. Шевченко, система правописательных упражнений, орфографическая и пунктуационная бдительность.

Stepanenko N.

Oliinyk S.

Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko, Ukraine

POETIC WORKS TG SHEVCHENKO AS MEANS OF FORMATION PRAVOPISETELNOY VIGILANCE AT FIRST GRADERS

The article deals with the system of correctional exercises on the basic usage of art poetry of T. G. Shevchenko

Key words: article deals, system of correctional exercises, usage of art poetry of T.G. Shevchenko.